

КІЛЬКА ПЕРЕДНІХ ЗАУВАГ ДО ПЕРЕКЛАДУ

Писати про Лісабонський договір, український переклад якого читач знайде у цій книжці, напевно немає сенсу. Аналізові цього акта присвячені численні публікації усіма європейськими (і не тільки) мовами: від коротких новин до ґрунтовних академічних монографій¹. Постійно зростає кількість матеріалів про Реформаційний договір ЄС і українською мовою². Тому дозволю собі у цій короткій передмові обмежитись кількома вступними заувагами до видання та зосередитись на методології пропонованого перекладу.

Ця книжка завершує проект «Український переклад конституційних актів ЄС», в рамках якого вийшов друком український переклад Договору про Європейський Союз, Договору про заснування Європейської Спільноти (обидва — у редакції Ніццького договору) та Договору про запровадження Конституції для Європи³. Водночас попри той факт, що Лісабонський договір, з одного боку, є за своєю формою договором про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейської Спільноти, а з іншого — багато в чому по суті повторює так і не ратифікований Конституційний договір, пропонований переклад не є компіляцією раніше оприлюднених.

Прискіпливий читач побачить, що український переклад фактично кожної норми — навіть тих, які в текстах установчих договорів офіційними мовами ЄС не зазнали змін після 1 грудня 2009 року — має оновлену, а подеколи й суттєво змінену проти попередньої редакцію. Це обумовлено кількома факторами. Насамперед, над Лісабонським договором працювали інші перекладачі, причетні на попередніх етапах проекту лише до редагування готових перекладів. Це зумовило збереження засадничих підходів до оп-

¹ *E.g.* The Lisbon Treaty: EU Constitutionalism without a Constitutional Treaty? Griller, Stefan; Ziller, Jacques (Eds.) 2008, XVIII, 383 p.

² Див. *e.g.* Мовчан Ю. Лісабонський договір — новий етап європейського конституціоналізму // Віче. — 2008. — № 24. — С. 11-12.; Посельський В. Європейський Союз після ратифікації Лісабонського Договору // Дзеркало тижня. — 2009 — № 38 (766).

³ Див. Конституційні акти Європейського Союзу / Упор. Г. Друзенко, під заг. ред. Т. Качки. — К.: В-во «Юстінан», 2005 — 512с.; Конституція для Європи / пер. Т. Качка, Г. Заворітня; за заг. ред. Г. Друзенка — К.: В-во «Юстінан», 2008 — 520с.

рацювання українського тексту, але разом з тим стало причиною численних відмінностей у конкретних перекладацьких рішеннях. По-друге, наведений нижче переклад природно віддзеркалює фахову еволюцію тих, хто працював над ним. Причому це стосується як перекладацької майстерності, так і глибшого розуміння європейської інтеграції та права ЄС як такого⁴. Для неусталених української правничої та євроінтеграційної термінології й стилістики такий прогрес, що ґрунтується на творчому пошуку, є більш ніж природним. Хоча варто зауважити, що «термінологічна плинність» характерна не лише для українських перекладів актів ЄС: внесення змін до акта дозволяє навіть старожилам Європейського Союзу не лише вдосконалювати зміст документа, але й покращувати мову його викладу. Британці, приміром, скористалися Лісабонським договором, аби скрізь у тексті установчих договорів замінити термін *assent* на *consent*⁵ — при тому, що англійська є, напевно, однією з найусталеніших й найбільш опрацьованих правничих мов світу.

Перекладачі також не почувалися жорстко зв'язаними термінологією та стилістикою сучасного українського законодавства. По-перше, в одному з доленосних для подальшого розвитку європейського права рішень Суд Європейських Спільнот дав такий доповідь для тлумачення, а отже й перекладу актів ЄС:

Спільнотове право використовує властиву йому термінологію. Ба більше, слід наголосити, що *правові поняття не обов'язково мають однакове значення у спільнотовому праві та у праві різних держав-членів*.⁶ (виділення моє — Г.Д.).

По-друге, українська правнича термінологія, що на превеликий жаль нерідко залишається неоконечною калькою з радянсько-російської, ще дуже далека від досконалості. На підтвердження цієї оцінки наведу лише один приклад — у царині, що здавалося б чи не найкраще термінологічно опрацьована в контексті сучасного українського юридичного термінотворення. Йдеться про українсь-

⁴ Користуючись нагодою, автори українського перекладу Лісабонського договору складають щирі подяки стипендійним програмам Чівнінг та ім. Лейна Кіркланда, що дозволили їм студіювати євроінтеграцію та право ЄС у, відповідно, британських та польських університетах.

⁵ Див. *e.g.* ст. 7 Договору про Європейський Союз у долісабонській і чинній редакції.

⁶ Рішення у справі 283/81 *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA v Ministero della sanità* [1982] ВЕС 3415, para. 19.

кий переклад Конвенції про захист прав людини та засадничих свобод, текст якого дотепер зазнав вже трьох різних «офіційних» редакцій⁷. В усіх трьох редакціях назва ст. 5 звучить як «Право на свободу та особисту недоторканість». Офіційними мовами Ради Європи, тобто французькою та англійською, згадана стаття називається *Right to liberty and security* та *Droit à la liberté et à la sûreté* відповідно. Постає природне питання, чому англійське *security* та французьке *sûreté* не переклали українською як «безпека», що наче само собою зрозуміло — достатньо відкрити будь-який англо-чи франко-український словник?

Відповідь доволі проста — російський переклад Конвенції, який можна знайти на офіційному сайті Ради Європи⁸, називає ст. 5 *Право на свободу и личную неприкосновенность*. Можна припустити, що цей більш ніж сумнівний з погляду відповідності оригіналу переклад уходить корінням у російськомовну версію актів ООН, в межах якої російська посідає статус офіційної мови. Дійсно, вираз *liberty and security* (англ.) та *à la liberté et à la sûreté* (фр.) в контексті ст. 3 Загальної декларації прав людини та частини першої ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права звучить російською як *свобода и [личная] неприкосновенность*. Однак такий генезис пояснює, та аж ніяк не виправдовує невірну по суті українську кальку з російської, яка в рамках Ради Європи не має статусу автентичної чи офіційної мови.

Ба більше, такий «офіційний»⁹ переклад Європейської конвенції з прав людини створює реальну термінологічну проблему в процесі перекладу українською Хартії засадничих прав Європейського Союзу, стаття 3 якої гарантує *right to the integrity of the person*

⁷ Чинну редакцію офіційного українського перекладу Конвенції оприлюднено у: Офіційний вісник України. — 2006. — № 32. Цій редакції передували дві інших, офіційно оприлюднені відповідно у: Офіційний вісник України. — 1998. — № 13 та Голос України. — 2001. — № 3.

⁸ За адресою: <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/005.htm>

⁹ Що означає «офіційний» статус перекладу Конвенції наразі залишається дискусійним. На офіційному сайті Європейського Суду з прав людини попередня (від 2001 року) редакція офіційного українського перекладу Конвенції розміщена з позначкою «неофіційний переклад». Такий самий статус «неофіційного» мають переклади Конвенції іншими мовами держав-членів Ради Європи: <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/The+Convention+and+additional+protocols/The+European+Convention+on+Human+Rights/>

(англ.) / *droit à l'intégrité de la personne* (фр.) / *prawo człowieka do integralności* (пл.). Природно, що в перебігу роботи над останнім перед нами постала проблема, як перекласти українською термін *right to the integrity* / *droit à l'intégrité* / *prawo do integralności*. У попередньому виданні перекладу Хартії¹⁰ ми вдалися до кальки з англійської — «право на цілість», але внутрішнього задоволення від такого перекладу не було — навпаки залишалися підставні сумніви у його сутнісній відповідності оригіналові, що й спричинили подальші пошуки. Як нерідко траплялось з актами ЄС, для розв'язання термінологічної проблеми стали у пригоді мовні версії текстів, що використовують у зазначеному контексті слова, етимологія яких не пов'язана з латинським *integer*. Першу вказівку на альтернативний український переклад ми знайшли у німецькій версії Хартії: *recht auf Unversehrtheit* підказало «право на недоторканність», а болгарський термін *право на неприкосновеност* переконав нас у слушності зробленого вибору, який вже автоматично спричинив природний переклад *security* / *sûreté* українським словом «безпека» у контексті ст. 6 Хартії.

Це лише один приклад, чому, коли ми поставали перед вибором між здоровим глуздом, термінологічною спадщиною¹¹ та внутрішньою логікою української мови, з одного боку, та сучасним правничим суржиком, що панує в українських офіційних документах, з іншого, ми обирали перше. Наведу ще кілька випадків. Про мовний покруч «співтовариство», який дисонує з етимологією та логікою творення відповідних термінів офіційними мовами ЄС, що здебільшого мають в основі латинське *communis*, проте відверто калькує російське слово *сообщество*, я вже писав¹². Дякувати Богові, з набранням чинності Лісабонського договору Європейська Спільнота стала історією, і дискусія наразі втратила актуальність.

¹⁰ Див. Конституція для Європи (*supra note 3*).

¹¹ Див., зокрема,: Російсько-український словник правничої мови / головний ред. А.Ю. Кримський. — Київ, 1926, що його підготувала Правнича Термінологічна Комісія при Українській Академії Наук. У сучасній Україні подібну комісію не створено досі.

¹² Див. Друзенко Г. Долаючи провінційність // Конституція для Європи (*supra note 3*). — С. 15-16.

У цьому виданні ми свідомо уникали терміну «місцезнаходження», що увічнений у Цивільному кодексі¹³ та численних законодавчих і підзаконних актах України. Термін *seat* (англ.) / *siège* (фр.) / *Sitz* (нім.) / *siedziba* (пл.)¹⁴ ми перекладали питомим українським словом «осідок», що через готське *sitan* та латинське *sedēre*¹⁵ напевно сягає корінням спільної індоєвропейської прамови, з якої походять англійський, французький, німецький, польський та інші, неназвані тут, відповідники. Окрім етимологічної близькості офіційним мовам ЄС, український термін «осідок» набагато правильніше за «місцезнаходження» відбиває саму сутність того, про що йдеться в тексті, приміром, Протоколу № 6: інституції Євросоюзу не «знаходять місце», а саме «осіли» у вказаних європейських містах.

Насправді, термінологія українського перекладу установчих договорів Європейського Союзу в контексті порівняльної термінології договорів офіційними мовами ЄС заслуговує на те, щоб коли-небудь стати предметом окремого наукового дослідження. В межах та на цілі цієї передмови наведених прикладів достатньо, аби проілюструвати і певною мірою обґрунтувати «термінологічну ідеологію» текстів, наведених у цій книжці. Тож залишається сказати кілька слів про методологію власне перекладу.

Почну з того, чому ми пропонуємо увазі читача консолідовану версію установчих договорів в редакції Лісабонського договору, а не останній як такий. Первинне законодавство ЄС само собою є читвом не з простих; якщо ж його подати у вигляді «внести такі й такі зміни до такої-от статті такого-от договору», «вилучити таку й таку частину такої-от статті» й «перенумерувати такі й такі норми» (а саме таким і є власне Лісабонський договір¹⁶) — текст стає взагалі нечитабельним. Такі міркування спонукали нас оприлюднити, так би мовити, готовий продукт: Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу із змі-

¹³ Див. *e.g.* ст. 93 Цивільного кодексу України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356.

¹⁴ Див., *e.g.* Протокол № 6 про визначення осідків інституцій деяких органів, служб, агенцій та відділів Європейського Союзу.

¹⁵ Див. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Т. 5; Р-Т / Уклад.: Р.В. Болдирев та ін. — К.: Наук. думка, 2006. — С. 227.

¹⁶ Див. оригінальний текст Лісабонського договору в: [2007] ОВ С306/1.

нами, що їх внесено Лісабонським договором¹⁷. Натурально, що переклад охоплює протоколи до установчих договорів, які згідно зі ст. 51 Договору про ЄС є їхньою невідокремною частиною. Також наслідуючи Офіційний вісник ЄС, ми оприлюднюємо під однією обкладинкою з договорами декларації, що їх додано до Кінцевого акта Міжурядової конференції, яка ухвалила Лісабонський договір. Дотепер подібні декларації українською не перекладали. Так саме читач знайде у цьому виданні таблиці відповідностей між долісабонською та лісабонською нумерацією договорів, що стануть у пригоді всім, хто працює з прецедентним правом Суду Європейського Союзу. Насамкінець ми визнали за потрібне доповнити книжку українським перекладом Хартії засадничих прав Європейського Союзу та офіційними Поясненнями до неї, що їх ЄС з політичних міркувань вилучив з «тіла» договорів¹⁸, хоча ст. 6 ДЄС прямо проголошує:

Союз визнає права, свободи та принципи, закладені в Хартії засадничих прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року, в редакції, ухваленій 12 грудня 2007 року у Страсбурзі, що має таку саму юридичну силу що і Договори.

Український переклад Лісабонського договору був здійснений з англійської та польської мовних версій документа, що згідно зі ст. 55 Договору про Європейський Союз та ст. 7 Лісабонського договору¹⁹ є автентичними. Окрім суб'єктивних причин (з 23-х офіційних мов Європейського Союзу перекладачі найкраще володіють саме польською та англійською), на те були й об'єктивні підстави: англійська, як я зауважив вище, є однією з найусталеніших та найбільш розвинутих правничих мов у сучасному світі, водночас польська є найближчою до української з усіх офіційних мов ЄС. У разі коли польський та англійський тексти не збігалися²⁰, ми апелювали до французької версії, якою був написаний проект

¹⁷ Див. консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу: [2008] ОВ С115/01.

¹⁸ Див. останню редакцію Хартії засадничих прав Європейського Союзу та Пояснень щодо Хартії засадничих прав у: [2007] ОВ С303/1. Певні пояснення, чому Хартія не була інкорпорована до тексту договорів, можна знайти у Протоколі № 30 та у деклараціях № 1, 53, 61 та 62.

¹⁹ *Supra note* 16.

²⁰ *E.g.* термін *General Court* (англ.) та *Sąd* (пл.), що зустрічаються у ст. 19 ДЄС, ст.ст. 254-257 ДфЄС *etc.*

Лісабонського та всіх попередніх установчих договорів. Якщо ж і французька версія не давала відповіді на запитання, що поставало перед нами²¹, тоді ми шукали відповідь у німецькому чи болгарському текстах²². Подеколи доводилось заглядати навіть в іспанську та італійську.

Робота з різними мовними версіями установчих договорів призвела нас до цікавого висновку: попри декларовану юридичну автентичність текстів усіма офіційними мовами ЄС, насправді різні мовні версії є відмінними й певною мірою відбивають як усталену національну стилістику правових актів, так і відмінності у правових традиціях різних держав-членів. Скажімо, англійському виразові *terms and conditions* відповідають аж три французьких: *conditions*²³ / *modalités*²⁴ / *conditions et modalités*²⁵. Це про стилістику. Достосування текстів до правових традицій добре ілюструє інший приклад. Англійський текст статті 19 Протоколу про Статут Суду Європейського Союзу використовує вираз *an adviser or a lawyer* — «радник чи правник»: жоден з двох термінів не означає «адвоката» як особу, що провадить у суді справи клієнтів та має на те усі потрібні дозволи. Французький текст вдається до виразу *un conseil ou un avocat*, тобто навпаки говорить про «захисника/представника чи адвоката», німецька мовна версія обмежується одним словом — *Anwalt*, а польська навпаки використовує аж три: *doradca albo adwokat lub radca prawny*²⁶.

Також подеколи національні мовні версії розставляють у тексті договорів ціннісні акценти, властиві тим або тим державам. Наприклад, у преамбулі Хартії засадничих прав англійський текст

²¹ Французька версія договорів, приміром, не дає відповіді на питання як правильно перекладати українською слово *justice* (англ., фр.) / *sprawiedliwość* (пл.) у виразі “*area of freedom, security and justice*”: «юстиція», «правосуддя» чи «справедливість»? Болгарський текст, що використовує термін *правосъдие*, дає однозначну відповідь на це питання.

²² Інший приклад з пошуком українського відповідника терміна *integrity* / *intégrité* / *integralność* наведено вище.

²³ Див. *e.g.* абз. 1 ч. 4 ст. 28 Протоколу № 5 «Про Статут Європейського інвестиційного банку».

²⁴ Див. *e.g.* п. 28.5 ст. 28 Протоколу № 4 «Про Статут Європейської системи центральних банків та Європейського Центрального Банку».

²⁵ Див. *e.g.* абз. 1 ч. 1 ст. 9 Протоколу № 5.

²⁶ Абз. 1 ст. 19 Протоколу № 3 «Про Статут Суду Європейського Союзу».

говорить лише про *spiritual and moral heritage*, йому відповідають французький – *patrimoine spirituel et moral* та болгарський – *духовно и морално наследство*, водночас німецька та польська версії додають релігійну складову: *das geistlich-religiöse und sittliche Erbe* (нім.) / *duchowo-religijne i moralne dziedzictwo* (пл.).

До яких висновків спонукають наведені приклади? Переклад актів ЄС українською мовою може і має стати однією зі стежок пошуку власної ідентичності у європейській «єдності в розмаїтті». Невизначеність українських перспектив інтегруватися коли-небудь до Європейського Союзу інституційно (на мій погляд, Україна не має жодних реальних шансів отримати конкретну обіцянку майбутнього членства у коротко- і напевно середньостроковій перспективі) спонукає до зміщення пріоритетів у бік, так би мовити, культурної інтеграції, ментального повернення України до Європи. Та останнє означає насамперед повернення до власної національної ідентичності, поза якою «загальноєвропейська ідентичність» просто не існує. Як це не контрверсійно звучить, чим більше ми ставатимемо собою, тим привабливіше ми виглядатимемо для ЄС.

Якщо повернутися від цих загальних міркувань до питань перекладу, то у цій царині Україна має певну перевагу у порівнянні з державами-членами ЄС, а саме: можливість робити українські переклади без поспіху, враховуючи досягнення та помилки, яких припустилися лінгвістичні служби Європейського Союзу²⁷. Ба більше, такий переклад допомагає повертати українську правничу мову з «радянського полону» до її європейських витоків, вчить апелювати до європейських першоджерел без посередництва російських перекладів. На рівні світогляду це добра наука шанування засадничої розмаїтості життя, що є найглибшою підставою будь-якого ефективного демократичного устрою. Не втримаюсь, аби не проілюструвати цю думку одним маловідомим в Україні рішенням Суду тоді ще Європейських спільнот.

²⁷ Приклад очевидної помилки в текстах договорів усіма офіційними мовами див. в редакторській примітці до ст. 156 ДфЄС. Інший приклад технічного огріху можна знайти в преамбулі ДЄС болгарською мовою, де міститься посилання на ст. 17, замість 42 у такому контексті: «поступово формувати спільну оборонну політику, що може привести до спільної оборони згідно зі статтею 42». Деякі з таких друкарських помилок лінгвістичні служби ЄС виправили власноруч (див. документ Ради ЄС від 30 квітня 2008 р. № 6655/1/08 REV 1), інші ми виправляли через порівняння різних мовних версій тексту.

На початку 80-х років голландський суд звернувся до Суду ЄС з проханням розтлумачити положення Регламенту Комісії № 2787/81, що стосувалося експортних дотацій. Додаток до названого регламенту містив перелік продуктів, експорт яких за межі ЄС підлягав дотуванню. Одне з питань голландського суду полягало в тому, яку саме частину туші слід вважати *thin flank* (англ.) / *flanchet* (фр.) / *fleisch und Knochen* (нім.) / *Pancia* (іт.) / *Vang* (гол.) тощо²⁸. Дослідивши справу, люксембурзькі судді прийшли до висновку, що відповідь на запитання слід давати:

[...] відповідно до методів, що їх зазвичай використовують для розбирання та обвалювання яловичини та телятини у відповідних державах-членах чи регіонах...²⁹

Іншими словами, Суд ЄС прямо визнав, що той самий термін, вжитий у тій самій нормі різних мовних версій того самого регламенту, може позначати різні частини туші! Таку «еластичність» (англійською я б сказав *flexibility*) права просто неможливо уявити у тоталітарних суспільствах на кшталт Радянського Союзу, де закон працював як прокрустове ложе для всіх, хто не вписувався в систему. Дякувати Богові, СРСР давно розвалився, але рецидиви вузько-позитивістського сприйняття права досі даються взнаки в українській юридичній науці. Натомість право ЄС вчить, що життя подеколи не вкладається у акривію³⁰ писаних норм, через що останні потребують відповідного «запасу еластичності», яку покликаний забезпечити, зокрема, й переклад правових актів національними мовами.

Геннадій Друзенко

1 грудня 2009, Вашингтон

²⁸ На час розгляду справи в ЄС було 7 офіційних мов.

²⁹ Рішення у справі 327/82 *Ekro BV Vee- en Vleeshandel v Produktschap voor Vee en Vlees* [1984] ВЕС 107, para. 16.

³⁰ Від гр. κρίβεα — суворість, точність. Термін вживається у церковному праві на позначення підходу, що вимагає буквального дотримання приписів церковних канонів.